
Stud. ethnol. Croat., vol. 24, str. 167-194, Zagreb, 2012.

Deniver Vukelić: Problemi identifikacije i identiteta u hrvatskih “šamana” s kraja 20. i početka...

PROBLEMI IDENTIFIKACIJE I IDENTITETA U HRVATSKIH “ŠAMANA” S KRAJA 20. I POČETKA 21. STOLJEĆA

DENIVER VUKELIĆ
10000 Zagreb, Vrbik 35b

UDK 291.612(497.5)“199/200“
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljeno / Received: 5. 4. 2012.
Prihvaćeno / Accepted: 13. 5. 2012.

Ovaj se rad bavi pitanjima identiteta u magijskih praktikanata koji se u hrvatskoj javnosti deklariraju šamanima. Cilj istraživanja bio je uspostavljanje odnosa njihovih tradicija i/ili učenja s izvornim šamanističkim sustavom ili sa šamanizmom u širem značenju. Identificirani su i njihovi magijski principi i predodžbe unutar jednoga ili više sustava kojima pripadaju ili ih koriste. Jedan od glavnih problema bio je razmatranje eventualne aporije njihove autoidentifikacije unutar vlastitog odnosa prema izvornome magijskom sustavu i dihotomije kulturne pripadnosti te važnost njihova utjecaja na javnost na općem, zdravstvenom, znanstvenom i kulturnom polju.

Ključne riječi: šamanizam, šamani, autoidentifikacija, magijske prakse

UVOD

Šamanizam je jedan od najstarijih magijskih sustava čovječanstva. U najužem značenju to je strogo određena magijska praksa i fenomen vjerovanja uvriježen u sibirskih i srednjoazijskih plemena (Eliade 1985:29). U svojem najširem značenju, s gledišta zapadne znanosti i kulture, to nije jedan sustav, već skup istovrsnih ili sličnih predodžaba mnogih vjerskih sustava čije se zajedničke značajke, uvjetno rečeno, mogu staviti pod zajednički nazivnik. U šamanizam pripada niz magijskih praksi u kojima pojedinac ulazi u ekstatičko stanje i vjeruje da može susresti duhove svojih predaka ili drugih osoba te druge duhovne sile i biti u interakciji s njima (detaljnije u Eliade 1985). Dakle, može se reći da postoje dvije tendencije u etnološkim i kulturno-povijesnim strujanjima. Prva smatra šamanizam društvenom činjenicom koja se tiče cjelokupnog društva i svih njegovih institucija (religijskih, simboličkih, ekonomskih, političkih...). Druga pak tendencija šamanskima naziva velik broj različitih praksi i poklapa se sa

sve neodređenijom upotrebom tog pojma, što postaje dezintegrirajućim predmetom u različitim društvima pod utjecajem Zapada i njegove globalizirajuće kulture (Perrin 2010:5–6).

Posljednjih desetljeća raspravljalo se u kulturnopovijesnim krugovima i o mogućim poveznicama povijesnoga europskog “vješticiarstva”¹, ali i drugih indoeuropskih magijskih i religijskih tradicija, sa šamanizmom. Elementi noćnog “leta”² i komunikacije s duhovima, koji karakteriziraju vještije sabate³, također su dio starijih magijskih praksi (Marjanić 2005). Dijelovi šamanističke prakse u europskim legendama i povijesnim zapisima o vješticiarstvu vidljivi su ponajviše u izvorima vezanima za talijanske benandante (Ginzburg 1989), mađarske taltóse i hrvatske krsnike (Vinšćak 2005) te mnoge druge relativno slične ljude s iznimnim natprirodnim sposobnostima komunikacije s duhovima i astralnog putovanja. U moderno doba različite prakse novoga doba (*new age*), poput *wicce* (Miličević 2010) i drugi “neopaganizmi”, ponekad uključuju šamanističke aspekte u svoja vjerovanja i rituale, kao što su ritualni bubanj, trans i drugi (Bailey 2003:119).

Upravo ti sinkretizmi bit će tema ove studije. Naime, unutar različitih *new age* i drugih religijskih, duhovnih i magijskih strujanja i obrazaca u Hrvatskoj pojavio se u drugoj polovici 20. st. i na početku 21. st. niz pojedinaca koji se u kulturnoj i društvenoj javnosti izjašnjavaju kao *šamani*. Važan kulturološki problem jest pitanje koliko je ta titula samoproglašena, koliko naslijeđena, koliko utemeljena u duhovne i povijesne prakse, kakav je njezin odnos sa značenjskim poljem riječi te s identifikacijom i identitetom osobe koje se tako imenuje. Ponajviše zbog percepcije drugih, više ili manje upućenih ljudi, znanstveno ili popularno, u radni djelokrug ulaze i magijske prakse određenog pojedinca o kojemu je riječ, što može

¹ Duhovno-vjerskih tradicionalnih predodžaba i praksi koje su povezane s magijskim praksama u svakodnevnoj uporabi.

² Astralnih projekcija i translokacije subjektive duhovne osobe bez uporabe fizičkog tijela.

³ Okupljanja “vještica” prema srednjovjekovnim demonološkim shvaćanjima kršćanske Crkve (izgrađenim ponajviše u dokumentima *Canon Episcopi, Summis desiderantes affectibus, Malleus Maleficarum* i drugima).

ponekad dovesti do zlouporabe ili krive uporabe značenjskog horizonta te klasifikacije.

DEFINICIJE ŠAMANA I ŠAMANIZMA

Već kod same definicije *šamana* dolazi do velike zbrke. Eliade (1985:29) upozorava da taj problem poglavito dolazi od navike etnologa s početka 20. stoljeća, koji su vrlo često bez razlike izjednačavali pojmove *šaman*, *medicine-man*, *čarobnjak* ili *vrač* kako bi označili pojedince obdarene magijsko-religioznom moći u "primitivnim" društvima. Eliade kaže da je šaman ujedno i *vrač*, i *medicine-man*, vidar i iscjelitelj, ali i vodič duša i pjesnik, svećenik, vidjelac. Perrin, pak, točnije i sa znanstvenom nadogradnjom od pedesetak godina nakon Eliadea, zaključuje glavni problem terminološke kontaminacije. Naime, danas riječ *šaman* u popularnoj ili općoj kulturi (što kontaminira i znanstvenu paradigmu) sve više zamjenjuje semantička polja riječi *vrač*, *iscjelitelj*, *čarobnjak* ili *žrec*, označavajući univerzalni tip magijskog praktikanta, odnosno osobu koja raspolaže određenim magičnim moćima. Kao primjer toga kontaminacijskog problema Perrin navodi lokalne specifične latinoameričke *curandere* (iscjelitelje), *hechicere* ili *brujoe* (vješce), koji su s prodorom zapadne globalističke jezične kontaminacije sami sebe počeli nazivati *šamanima* (2010:13). Tim ću se problemom ponajviše i baviti u ovom radu, i to specifičnim pogledom na hrvatski kulturni prostor.

No, također povijesno gledano, nijedan "šamanizam" nije izvoran, obrasci takvih magijskih praksi javljaju se od najstarijih kulturnih ostataka čovječanstva pa, iako nemamo dokaza starijih od paleolita, nema razloga da ne pretpostavimo kako je čovjek imao bogat religiozni i magijski život i u osvit svoje inteligentne svijesti (Eliade 1985:34–35).

Najvažnije je, slijedeći Eliadeovu logiku, logičkim skupom objasniti užu specijalnost: svaki je *šaman* ujedno i *vrač*, no nije svaki *vrač* ujedno i *šaman*. *Medicine-man* je *iscjelitelj*, ali nije *šaman* jer *šaman* ima posebnu tehniku iscjeljivanja. A najvažnija je stvar vezana uz bitnu odrednicu šamanizma – ekstazu – činjenica je da nije svaki zanesenjak šaman. Šaman je takav stručnjak za ekstazu i trans da, prema svojem i vjerovanju drugih, njegova duša za vrijeme ekstaze napušta tijelo i uspinje se u nebo ili

podzemni svijet. Šamanizam stoga nije religija svih prostora u kojima se spominje, on je samo jedna vrsta magijske prakse, i zato, prema Eliadeu, a i drugima, ne treba tražiti šamanizam kao glavni magijski, a nipošto kao strogo religijski obrazac. Šamani su, ustvari, izabrani pojedinci pozvani da se bave određenom magijskom praksom. Njihova je svrha da zbog svojih talenata liječe pomoću transa, služe kao posrednici između bogova i duhova te kao pratioci ljudskih duša u drugi svijet. No, tamo gdje, prema terenskim istraživanjima brojnih znanstvenika, njihova iskustva i spoznaje nisu nužne, religiozni život teče bez šamanskog uplitanja (ibid. 32).

Šamanom ne može postati svatko. U Sibiru se šamanom može postati nasljednim prenošenjem zvanja ili urođenim darom ("zovom"). U nekim slučajevima pojedinci svojom ili klanskom voljom postanu šamanima, ali oni se uvijek smatraju slabijima od onih koji su to naslijedili ili zadobili "pozivom" duhova ili bogova. Dvostruka inicijacija – ekstatička i didaktička – pretvara eventualnog neurotičara u šamana kojega društvo priznaje kao magijskog praktikanta (ibid. 35–36). Za razliku od šamana, zvanje *medicine-man* u većini naroda nije nasljedno, već se stječe spontano – bolešću, snom, slučajnošću ili potragom (ibid. 42). Bolest je, najčešće epilepsija, vrlo čest dio postajanja šamanom – šaman je često bolesnik koji sam sebe izliječi, a onda nastavlja liječiti i druge (ibid. 50).

Može se zaključiti, između ostaloga, da se šamanizam sastoji od skupa ideja koje potkrepljuju skup postupaka koje šamani čine. Počevši od dualističkog shvaćanja osobe i svijeta, odnosno rastavljanja ljudske osobe na vidljivi dio (tijelo) i nevidljivi dio (jedna ili više duša). Druga premisa koja proizlazi iz prve jest mogućnost komunikacije s nevidljivim svijetom pomoću posebnog jezika, znakova ili postupaka koje poznaje samo određena skupina ljudi, poput šamana, što čini njihovu posebnost i svrhovitost. Tu dolazimo i do treće premise – da ta posebnost i komunikacija s onostranim daju šamanu posebnu društvenu ulogu jer on u većini slučajeva ne radi intervencije u svoju korist, već u specifičnu tuđu (Perrin 2010:8–10).

No, većina današnjih "šamana" pripada u tzv. "novošamanizme" (ibid. 105–116), odnosno duhovna učenja Zapada koja konstruiraju i kontekstualiziraju različite vlastite predodžbe "šamanskoga", ne slijedeći dosljedno tradiciju, već kombinirajući različita učenja, i to zbog: ili a) vlastite duhovne potrage koju ne zadovoljava jednoobraznost neke od

većih religijskih denominacija u svijetu, ili b) zbog želje za zaradom putem magijskih usluga ljudima (više o *novošamanizmu* v. u Wallis, 2003). Također, tu je jedan od najvećih problema vezan uz inicijacije, potvrđene ili manje potvrđene, koje takvi praktikanti tvrde da imaju. Čitav problem s nastavljanjem neke tradicije ili započinjanjem nove danas se sve više komplicira zbog mnogih poteškoća u analizi sustava kojima se pojedini praktikanti bave. Stoga je ponekad vrlo teško procijeniti o čemu je na terenu riječ i to je, vjerujemo, jedna od najvećih aporija u ovakvim istraživanjima. Kako pristupiti toj problematici na kulturnopovijesnoj razini: kao kritičkoj analizi određenog fenomena, dekonstruirajući ga i ogoljujući do srži, stavljajući pod znanstveno racionalno povećalo njegove sastavnice i ocjenjujući ga istinitim ili lažnim pred empirijskim i komparativnim analitičkim znanstvenim aparatom, ili ga samo deskriptivnom metodom katalogizirati kao kulturološki fenomen bitan za opisivanje i pamćenje u kulturnopovijesnom registru kulturne baštine ljudskih duhovnih djelatnosti, a koje utječu na ljudsku svakodnevicu i probleme identiteta? Odgovor je vrlo složen i danas, u doba promjene nekih znanstvenih dogma i paradigma u odnosu na one iz 20. stoljeća, postat će još složenijim s obzirom na stvaranje sve većeg broja sličnih kulturnih fenomena.

O ŠAMANSKIM OBLICIMA U SLAVENSKOME I HRVATSKOME PROSTORU

U slavenskome jezičnom i kulturnom prostoru, s naglaskom da je tu riječ o staroj pretkršćanskoj slavenskoj kulturi koja se još uvijek rekonstruira, za pojam osobe koja prinosi žrtvu bogovima, odnosno predvodi duhovnu zajednicu, kao i magijskog praktikanta, do nas je došao kao svojevrsan leksički prežitak termin *žrec*. *Žrec* je pretkršćanski slavenski svećenik, a korijen te riječi dolazi iz prasl. **žerti*, lit. *girti*, ie. baza **gerH-* 'podizati glas, pjevati, hvaliti, slaviti', sanskrt. *gir-* 'hvala, zahvala', lat. *gratus* 'zahvalan' (Opačić 2009). Treba znati da je ta riječ prežitak izvorne slavenske riječi, a ne moderni oblik kakav bi nastao u stoljećima glasovnih promjena hrvatskog jezika (lingvist Radoslav Katičić u jednom je razgovoru autoru sugerirao da bi pretpostavljeni današnji standardni hrvatski oblik te riječi bio **žrac*, analogijom prema današnjim oblicima riječi *starac*, *otac*, *mladac*).

No, postoji i mogućnost da bi u hrvatskome jeziku bilo prikladnije za šamana se koristiti riječju *vrač*, ali ona je u modernom hrvatskom jeziku negativno i relativno podrugljivo obojena u značenju “nadriliječnika, opsjenara i šarlatana”, dok u starijem sloju ona znači “liječnik” ili “čarobnjak koji urokom otklanja bolesti i zle duhove (prasl. **varčü*, stsl. *vračü*, rus. *vrač*)”. Izvedena je iz ie. korijenja **uer-*, u značenju ‘svečano govoriti, reći’. Žreci i vračevi, dakle, bili su u povlaštenu položaju upravo po znanjima i vještinama kojima su ih božanstva obdarila, odnosno vještinama liječenja i govora koji može mijenjati tijek prirode (Opačić 2009). Dakle, i opet nema govora o preciznome ekstatičkom načinu magijskoga rada, već o invokacijskom, putem govornih formula. Time termin *vrač* i semantički nije prikladan.

Ustvari, teško je s kulturnopovijesnoga, ali i jezičnog stajališta iznaći točno rješenje za terminološku zbrku oko preciznosti uporabe riječi *šaman* unutar europskoga, a time i hrvatskog prostora. Pojmovi *šaman*, *šamanizam* i ostale izvedenice imaju niz različitih semantičkih polja uvjetovanih razinom preciznosti konteksta u koji ih se stavlja. Tek se detaljnim uvidom može razlučiti o kojoj je vrsti uporabe tog termina riječ te tako razriješiti nedoumice kod identifikacije i uspostave preciznijeg identiteta u određenoga magijskog praktikanta: koristi li se riječ *šaman* u svojem osnovnom značenju – “specifičnoga magijskog praktikanta iz Sibira” – ili kao generalizirajuća riječ koja obuhvaća značenje “nekoga tradicijskog narodnog praktikanta ne-kršćanskog (ili drugih velikih religija objave) usmjerenja”, ili pak kao pogrdna riječ za “nadriliječnika, opsjenara i šarlatana”. Otuda, iz spomenutih terminološko-aporijskih razloga, i razlog stavljanja riječi *šaman* u navodnike u naslovu ovoga rada.

O ISTRAŽIVANJU

Vladimir Dodig Trokut i Zoran Tepurić (Babalawo Fayori) dvojica su magijskih praktikanata uključenih u istraživanje, koji, između ostalih, za terminološku identifikaciju vlastitog identiteta i opisa magijskog djelovanja koriste termin *šaman*. Obojica žive na području grada Zagreba, ali djeluju na području čitave Hrvatske i izvan njezinih granica. Istraživanje je provedeno od 2011. godine u dva navrata.

Ciljevi istraživanja bili su primarno uspostaviti odnos *šamanovih* tradicija i/ili učenja s originalnim šamanističkim sustavom *in stricto*

sensu ili sa šamanizmom u širem značenju tog pojma. Nadalje, trebalo je identificirati njihove magijske prakse i predodžbe unutar jednoga ili više sustava kojima pripadaju ili ih koriste. Jedan od glavnih problema bio je razmotriti eventualne aporije njihove autoidentifikacije unutar vlastitog odnosa prema izvornome magijskom sustavu i dihotomije njihove kulturne pripadnosti tome određenom te hrvatskome kulturnom krugu, kao i razmotriti važnost njihova utjecaja na javnost na općem, zdravstvenom, znanstvenom i kulturnom polju.

VLADIMIR DODIG TROKUT

Osnovni opći podaci prije susreta s kazivačem dobiveni su analizom internetske stranice *Mandragora – Centar za samopomoć i samorazvoj* (<http://www.mandragora.hr/sitel>, 14. 6. 2011.). Centar "Mandragora" osnovan je 2006. u Zagrebu. Seminari, tečajevi i radionice u sklopu Centra utemeljeni su na "znanstvenom pristupu i empirijski potvrđenim metodama i tehnikama samorazvoja i samopomoći"⁴. Na spomenutim stranicama Vladimir Dodig Trokut nazvan je *titus mentorom* Centra. O njemu stoji:

"Vladimir Dodig rođen je 1949. godine u Kranju i začetnik je prvog svjetskog Antimuzeja, umjetnik, muzeolog, publicist, sakupljač umjetnina i autor mnogobrojnih projekata. Originalan i potpuno nekonvencionalan po izgledu, ponašanju, stilu života i načinu rada, deklarirani anarholiberal i osnivač više neformalnih grupa: *Crveni Peristil*, *Frakcija grupe Crveni Peristil*, *Grupa 31*, *Manifest 72* i dr. Začetnik konceptualne i postkonceptualne *no-umjetnosti* i osnivač *black-it-arta*." (<http://www.mandragora.hr/site/o-nama.html>, 14. 6. 2011.)

Vladimir Dodig Trokut na stranicama "Mandragore" reklamira svoju svojevrsnu magijsku uslužnu djelatnost zvanu "Laboratorij čudesa" (<http://>

⁴ Nazire se iz te izjave/objave stanovit identifikacijski problem jer je ipak riječ o nizu tehnika i magijskih i drugih praksi koje baš i nisu u skladu s racionalnim zapadnim znanstvenim pristupom, dakle niz praksi uobičajeno nazivanih praksama novoga doba (*new age*) (tarot, kristali, rune, amuleti, yoga, reiki i slično).

www.mandragora.hr/site/specijalni-programi/14-laboratorij-čudes.html, 14. 6. 2011.), a pod čijim se okriljem nude i nabrajaju sljedeće usluge: balansiranje energije, čišćenje larvi i negativnih energija, izrada talismana, amuleta i kondenzatora, pregled stanova, čišćenje stanova i uredskih prostora od zračenja i patogenih zona, uspostava blokada zračenja i patogenih zona, tarot, rune, žrtve paljenice – potpuno energetsko čišćenje prostora, orgonska terapija, kompletan pregled zdravlja, sedam vrsta masaža (*shiatsu, shi*, kompresura, energetska, klasična, tantrička i alkemijska), klasični intenzivi (oslobađanje od frustracija, pet osnovnih strahova – straha od smrti, ljubavi, tijela, ludila i orgazmičkog iskustva – te oslobađanje od neuroza, psihoza, kompulzivnih radnji i depresije, kromoterapija, programiranje vode, kompletna detoksikacija, klasična psihoterapija, antipsihijatrijska terapija. Vladimir Dodig Trokut nudi i poduku iz sljedećih znanja: tehnike disanja, dijamantna joga, orgazmičko iskustvo. U sklopu "Laboratorija čudes" mogu se nabaviti i sljedeći proizvodi: homeopatski preparati, homeopatske masti, homeopatske kreme, čajne mješavine, kozmetički preparati za ljepotu i mladenački izgled. Dodatne su usluge podizanje temeljnog kapitala putem umjetnina i vrednota, projekata intelektualnog vlasništva, transfer znanja, inovacija i patenata, dokapitalizacija tvrtki putem umjetnina i vrednota, pravilno ulaganje u umjetnost i umjetnine, projekte i intelektualno vlasništvo, uređenje interijera i eksterijera. Kao vidovnjak uspješno je rješavao brojne slučajeve za policiju i vojsku. Jamči realizaciju svih tehnika i terapija te vraća sredstva u slučaju pogreške.

Kazivač u "Laboratoriju čudes" vodi i radionicu za izradu "šamanskih talismana":

"Vladimir Dodig Trokut oživio je zagubljenu šamansku tradiciju s dinarskog i priobalnog područja Hrvatske. U sklopu Laboratorija čudes a njegovog poznatog projekta *Amuleti, čini i arkane*, Trokut i njegova suradnica Branka Prša predstavljaju **šamanske** talismane i zaštitne pločice – magijsku metodu višestruke i slojevite namjene." (<http://www.mandragora.hr/site/novosti/177-samanski-talismani.html>, 14. 6. 2011.)

Posebno je zanimljiv za problematiku identifikacije i identiteta dio u kojemu uz svoje ime veže niz apozicija, odnosno niz funkcija, imenujući se nazivljem za praktičare različitih magijskih i okultnih znanja i vještina:

“Vladimir Dodig Trokut jedini je priznati hrvatski vidovnjak, mistik, magus, ezoterik, radionik, rašljar, alkemičar, šaman, žrec, hermet, egzorcist, orgoterapeut, psihoterapeut, mineraloterapeut, egoterapeut, seksoterapeut, bionoterapeut i psihoanalitik. Sa svojim timom znanstvenika i nostrificiranih stručnjaka otvorio je Laboratorij čudesa s ciljem rješavanja svih životnih problema.”

Za sebe je u intervjuu danom Suzani Marjanić 2008. rekao i sljedeće:

“Poznato je da se u enciklopedijama vodim i kao vidovnjak i mistik i kao dokazani paranormalni fenomen, kao što piše u Vujićevu *Hrvatskom leksikonu*, i na temelju tih svojih sposobnosti sam oslobođen vojske, kao što je bilo i plaćeno da se provjere te mogućnosti koje posjedujem, dakle, ne moje mogućnosti, nego korištenje tih mogućnosti za neke obavještajne službe.” (Marjanić 2008:35).

Istraživanje s kazivačem proveo sam u njegovu stanu. Prvo mi je pokazao svoju zbirku starih predmeta koje je skupio u godinama vlastitog istraživanja (po otpadu, buvljacima, tavanima i drugim mjestima, prema vlastitom kazivanju, op. a.), a zatim me proveo i kroz zbirku predmeta koje koristi u vlastitoj magijskoj praksi dajući kraće opise za što koji služi: na primjer za skandinavski amulet zvan *Thorov čekić*, danas iznimno popularan u germanskom neopaganizmu (odinizam ili Asatru) ili pak glazbenoj supkulturi *folk-metal*, a nekoć tradicijski skandinavski amulet za zaštitu, simbol i mitsko oružje boga Thora, boga groma, oluje, rata i plodnosti, kazivač je objasnio da je to keltski simbol plodnosti koji koristi u vlastitim ritualima plodnosti. Od drugih predmeta pokazao mi je različite kristale, viskove, obredne posude te amulete i talismane koje osobno izrađuje.

U daljnjoj ću se analizi usredotočiti na dijelove kazivanja u okviru teme, no valja napomenuti da je važna značajka njegova kazivanja visoka razina digresivnog odstupanja od tema te povremeno terminološko objašnjavanje. Kazivač je često naširoko prepričavao pojedine dijelove magijskih i drugih okultnih teorija iz 19. i 20. stoljeća, primjerice teozofije, antropozofije, organike, Jungovih radova i slično, a oko čijeg je poznavanja materije izveo svojevršno predavanje *ex cathedra*, ponajviše, čini se, zbog uvodnog nastojanja znanstvene verifikacije svojih teza, pozivajući se na brojne sustave te pritom pokazujući svoj osobni uvid u njihove teorije kako bi u javnom diskursu pokazao temelj svojega magijskog identiteta.

Najčešća magijska autoidentifikacija koju kazivač koristi jest *šaman*. Na brojnim primjerima koristi taj naziv *pars pro toto*, objedinjujući pod tim izrazom funkcije *magusa*, *žreca*, ezoterika i ostale nabrojene kategorije magijskih praktikanata, dakle tu je odmah vidljiva paradigma iznimno popularna na Zapadu u drugoj polovici 20. stoljeća o kojoj sam govorio u uvodu ovoga rada.

In stricto sensu, nema dodirnih točaka sa sibirskim i drugim ekstatičnim sustavima šamanizma, što je vidljivo iz odgovora da ekstazu smatra samo seksualnim iskustvom, da se ne bavi magijom sna niti pomoću tehnika sna i ekstaze komunicira sa svijetom duhova i predaka. Znači, ovdje je riječ o uporabi toga naziva isključivo u širokome značenju zapadnjačkoga tipa.

Termini *mistik* i *magus* kazivaču znače da ima, prema vlastitim riječima, široko znanje o povijesti okultnoga te da posjeduje zbirku literature žanrovski određenu okultnim. Termin *ezotrik* kazivaču pak znači da je upućen u učenja Georgija Ivanoviča Gurđijeva, armensko-grčkoga mistika i filozofa s prijelaza 19. na 20. stoljeće, te njegova učenika Pjotra Demjanoviča Uspenskoga. Oni su poznati po duhovnom učenju zvanome Sustav Četvrtog puta, s tim da kazivač u nekoliko navrata iskazuje neslaganje s teorijama Uspenskoga. Termini *radionik* i *rašljar*, prema kazivaču, ustvari su sinonimi i odnose se na *rašljarstvo*, odnosno podvrstu *radiestezijske* i tehnike tog sustava koji se bavi odnosima zračenja i silnica u prostoru na ljudsko zdravlje i na druge ciljeve. Za sebe kazivač kaže i da je *alkemičar*, no alkemijske pokuse ili što god drugo što bi opravdalo takav naziv u ovome dijelu razgovora jedva spominje. Kao *vidovnjak* tvrdi da je više godina surađivao s institucijama reda i sigurnosti za vrijeme Jugoslavije, ali i da surađuje s policijom Republike Hrvatske, no nije naveo precizne primjere konkretnih slučajeva.

Konačno, o značenju termina *vidar*, *starješina* i *žrec* govori u dužem odsječku razgovora, u kojima relativno slobodnijim pristupom govori o nasljeđivanju škola i smjerova tradicijskih magijskih oblika koje je, prema njegovim riječima, naslijedio od svojega djeda iz okolice Metkovića. Govori o tradicijama dinarskog vidarstva te preciznije o Školi soli – tehnikama proricanja, gatanja i analize prema morskoj soli iz koje se mogu saznati odgovori na pitanja. Ideje o tradicijskom naslijeđu, zanimljivo, stavlja u isti ili sličan kontekst s transcendentnim spiritizmom, spominjanjem transa,

ideje arhetipa i boga, kolektivne nesvijesti i Jungove psihoanalize, preko energetskog vrtloga sve do rasprave o seksualnom libidu, ideji dvostrukog kondenzatora i seksualnim kutijama te *orgonici* Wilhelma Reicha općenito.

O titulama *orgoterapeuta, psihoterapeuta, mineraloterapeuta, egoterapeuta, seksoterapeuta, bionoterapeuta* i *psihoanalitika* može se doznati da su većinom bazirane na učenjima i proučavanju nekoliko okultnih, ezoteričnih i mističnih sustava kraja 19. i početka 20. stoljeća te psihoanalize prve polovice 20. stoljeća. Tu je poglavito riječ o sljedećim učenjima i idejama koje često spominje (uz napomenu da većina informacija koje je kazivač dao spominjući ta područja ne odstupa od nekih njihovih osnova):

1. **Teozofija** (grč. θεοσοφία *theosophia* 'božanska mudrost') je mistično-ezoterična doktrina koja nastoji povezati filozofska istraživanja i teme s mističnim nastojanjima spoznaje Boga. U osnovi, to je panteističko-duhovni pokret, duboko ukorijenjen u hinduizmu i budizmu. Teozofski stav opisuje postojanje visoko razvijenih učitelja koji upravljaju ljudskom civilizacijom, pri čemu se ne misli na duhovna bića, već na pojedince koji su ciljanim duhovnim razvojem navodno stekli nadljudske sposobnosti. Usustavljena je osnutkom "Teozofskog društva" (*Theosophical Society*) u New Yorku 1875. godine, a koje su osnovali Helena Petrovna Blavatsky, Henry Steel Olcott, William Quan Judge i dr.
2. **Antropozofija** (od grčkog ανθρωπο+σοφία 'ljudska mudrost') skup je ezoteričnih znanja o duhovnoj naravi čovjeka, svijeta i svemira. Utemeljena je početkom 20. stoljeća u Švicarskoj i Njemačkoj. Težeći što većoj nepristranosti, s namjerom da uspostavi objektivne egzaktnosti s područja natprirodnoga, njezin utemeljitelj Rudolf Steiner u središte je interesa uvijek postavljao predmet svojega proučavanja, prije negoli je davao osobna gledišta. Antropozofija se danas često tumači kao sinkretički spoj zapadne filozofije idealizma, gnosticizma, kršćanstva i hinduističkih učenja.
3. "Četvrti put" učenje je Georgija Ivanoviča Gurđijeva, koji je krajem 19. i početkom 20. stoljeća, nakon školovanja u istočnjačkim manastirima s ezoteričkim karakterom, odlučio prenijeti svoje učenje ezoteričke prakse na Zapad. Objavio je knjige *Belzebubove priče*

(1950.), *Susreti sa izuzetnim ljudima* (1963.), *Život je stvaran samo kad jesam* (1974.) i dr. *Sustav četvrtog puta* duhovno je učenje koje se nalazi između klasičnih "triju puteva" yogija, fakira i monaha. Učenje je preuzeo njegov učenik Uspenski te ga proširio, ali isključivo na mentalnoj razini i inzistirao na komercijalnoj upotrebi ezoteričkog znanja "neprocjenjivog karaktera". Nakon tog su se raskola Uspenski i Gurđijev zauvijek razišli. S druge strane, Gurđijevljev učenik Bennet nastavio je s njegovim radom.

4. Sustav **orgonike** učenje je Wilhelma Reicha, jednoga od najradikalnijih i najkontroverznijih psihoanalitičara u povijesti psihoanalize. Bavio se istraživanjem "biona", prema njegovu mišljenju temeljnog međuoblika između živoga i neživog svijeta te je tvrdio da je otkrio tzv. *orgonsku energiju*, primordijalnu stvaralačku energiju povezanu sa seksualnošću. Stvarao je posebne objekte i artefakte za manipulaciju njome, orgonske akumulatore i orgonske topove. Završio je u zatvoru u Americi zbog prodaje tih uređaja, gdje je i umro prije puštanja na slobodu. Većinu kontroverzija izazivao je *orgazmoterapijama*, u kojima su ispitanici bili bez odjeće, a kojima je bio cilj dodiranjem i orgazmima utjecati na tijek energije.
5. **Psihoanaliza** učenje je Carla Gustava Junga, začetnika tzv. *analitičke psihologije*. U psihoanalizi se razlikuju dva sloja nesvjesnoga: osobno nesvjesno i kolektivno nesvjesno ("arhetipska psihologija"). Jungova psihologija dala je značajne rezultate u interpretaciji mitoloških i religijskih simbola, a njegova su djela imala snažan utjecaj u mnogim područjima kulturnog stvaralaštva (poglavito u djelima Mircea Eliadea, Johna von Neumanna, Hermana Hessea i dr.).⁵

Može se zaključiti da sve preostale titule, funkcije i apozicije kazivača proizlaze iz neke veze s ovih pet smjerova duhovnih, mističnih ili znanstvenih pristupa popularnih većinom i danas, ali koji su u zenitu popularnosti bili u prvoj polovici 20. stoljeća.

U drugoj dionici istraživanja, razgovoru s Vladimirom Dodigom Trokutom i njegovom asistenticom, planirao sam se usredotočiti na

⁵ Podaci o ovim učenjima prikupljeni su kroz razgovor s ispitanikom te uređeni autorovom intervencijom.

praktični dio kazivačeva umijeća i onoga čime se bavi na širokom polju obuhvaćenom pojmom, uvjetno rečeno, *magijskih vještina*.

Otvorilo se čitavo jedno poglavlje kazivačeva života u kojem je opisao kako je, uz još neke kolege, sedamdesetih godina 20. stoljeća u Zagrebu imao hram pod imenom Tri sobe, a u kojem je adeptima i učenicima predavao praksu i praktičnu stranu svojih okultnih znanja, dok su drugi bili zaduženi za teorijska. Kako je uočeno, u tom su se hramu predavale inačice znanja iz smjerova i škola Gurđijeva i Uspenskoga, dakle nešto promijenjene verzije Četvrtoga puta.

Dotaknuto je i pitanje radionice za izradu šamanskih talismana, o kojoj je već bilo riječi. Dao je preciznije opise nastanka pojedinih talismana. Usput se ogradio od eventualnih jezičnih aporija oko termina "šamanski" objasnivši da je to uvjetni naziv za širu javnost, kako bi ljudima otprilike bilo jasno o čemu je riječ. Pokazao je primjer jednog talismana i objasnio principe na kojima funkcionira, putem spirala u određenom smjeru, ovisno je li cilj kreiranja pozitivan ili negativan, konstruktivan ili destruktivan. Jedan takav talisman iskoristio je i u svojem ritualu u Balama 2000. godine, koji je, prema njegovim riječima, dijelom bio umjetnički performans, a dijelom magijski ritual. Cilj samoga rituala bilo je čišćenje negativne energije i kanaliziranje tzv. zmajskih linija u istarskom gradiću Bale, a sastojao se od specifičnog rituala-performansa pod nazivom *Transformacije crnog u bijelo – Samo anđeli znaju*. Za njegova je trajanja Vladimir Dodig Trokut bio prekriven perjem i fokusiran na čišćenje negativne energije. Jedna glinena pločica s magijskim zapisom, koju je on osobno i specifično napravio za tu priliku, postavljena je i zakopana u središtu Bala kako bi sredila problem negativne energije. U razgovoru sa Suzanom Marjanić objavljenom u *Zarezu* 2002. godine taj je ritual opisao na sljedeći način:

"U performansu 'Transformacije crnog u bijelo – Samo anđeli znaju', koji smo izveli u Balama, pojavile su se uspavane druidske, keltske energije, energije svih vještica, magova, čarobnjaka, vilenjaka koje su se pobunile, probudile – stvorio se hladan vjetar... Sjedio sam doslovno na tom jajetu s tim perjem na sebi i doslovce sam prvi put u životu, nakon što sam povadio zube i prodao ih švicarskom muzeju, osjetio ponovno svoje zube od te puste hladnoće. To su performansi visokog rizika jer riječ je o korespondiranju s unutarnjim seksualnim libidom, susretu s vlastitim libidom koji označuje susret s vlastitom sviješću." (Marjanić 2002:43)

Ova etapa istraživanja nije dala prikaze nekih praktičnih tehnika, već samo opisala neke primjere iz prošlosti, ali je zato pružila, uz pripremno istraživanje i prvu etapu, dovoljno materijala kako bi se ponudila početna analiza koja bi odgovorila na dio postavljenih pitanja te dala dovoljno smjernica za konačnu analizu problema identiteta u hrvatskih "šamana", uz drugi dio i drugog kazivača obrađenog u ovom radu.

Smatram kako je iz navedenog razvidno da se u slučaju Vladimira Dodiga Trokuta ne radi o šamanizmu *in stricto sensu*, već da se svi pojmovi kao *šaman*, *šamanistički*, *šamanizirati*, *šamaniziranje* i slične izvedenice u slučaju ovog kazivača koriste isključivo kao pojmovi širokoga semantičkog spektra koji pokrivaju brojne magijske prakse hrvatskih i stranih pojmova, poput *mistik*, *vrač*, *magus*, *ezoterik*, *vidar*, *žrec*.

Kazivač kao praktikant slijedi neke hrvatske i dinarske tradicije magijskih praksi, ali i niz učenja baziranih ponajviše na ezoterijskim principima teozofije, nauka o Četvrtom putu Gurđijeva i Uspenskoga, Reichove orgonike i Jungove psihoanalize. Preostaje da se u daljnjim istraživanjima promotri u kolikoj se mjeri slijede njihovi postulati u praksi.

Kazivač spaja sva ova učenja u jedno vlastito učenje, koje prilagođava hrvatskome kulturnom prostoru, što ponajviše možemo vidjeti na primjerima *šamanskih talismana*, koji istovremeno slijede tradicionalne magijske prakse, ali i Reichove orgonske principe te nadogradnje potencijala izrađenih talismana djelovanjem uređaja "rajhovske" prakse, kao što su orgonski top i drugi. Tu se vrlo jasno može vidjeti svojevrsno stapanje ideja različitih kulturnih krugova (grčkih, armenskih, njemačkih, američkih...) s hrvatskim tradicionalnim krugom (iz spomenute tradicije njegova djeda i dinarskih praksi) u kojemu oni nalaze svoje konačno ostvarenje preko kazivačevih umjetničko-magijskih konstrukata.

Koliko god se njegov fenomen činio, gledan starom racionalističkom i objektivistički fokusiranom paradigmom, odviše kontaminiran, sa sinkretički pomiješanim različitim i raznorodnim učenjima i ezoteričkim strujanjima 20. stoljeća, Vladimir Dodig Trokut je u svakom javnom i pojavnom smislu fenomen i iskušenje *par excellence* za interdisciplinarni kulturološki pristup dekonstrukciji njegova utjecaja na oblikovanje hrvatskoga kulturnog identiteta. On je poznat i kontroverzan i u umjetničkim i u ezoteričkim krugovima već skoro pola stoljeća i time ostavlja trajan

biljeg na baštini hrvatskoga magijskog identiteta unutar baštine hrvatske kulture. On ima u svome iskustvu nekoliko sustava koje podučava i/ili izučava te po njima izrađuje različite magijske artefakte i/ili čini različite magijske postupke. Vršu javnu praksu koja se oglašava preko interneta ili putem osobnog širenja informacija. Njegova kolekcija, koja čini spomenuti Antimuzej, sadrži i brojne magijske ili vjerske artefakte. S obzirom na njegova djelovanja na hrvatskim prostorima od sedamdesetih godina 20. stoljeća do danas, jedan je od najduže poznatih “magusa opće prakse” u Hrvatskoj. Smatramo da je izuzetno važno prepoznati njegov rad kao kulturnopovijesni fenomen *per se* jer ostavlja trag na različitim aspektima kulturne baštine – umjetničkom i onom znanosti o umjetnosti, da samo damo primjere njegovih performansa koji imaju i ritualne dijelove, ali i talismana za koje i sam napominje da im, kad ispune svoju magijsku svrhu, ostaje unikatna umjetnička vrijednost. Na znanstvenom polju iznimno je važan za proučavanje magijskih tokova u 20. i 21. stoljeću, kojima se bave etnologija i kulturna povijest. Na zdravstvenoj razini, čak i ako bi se racionalistički negirala magijska vrijednost njegovih činjenja, uvijek ostaje, prema kazivačevim riječima, stanovit, zasad neutvrđen broj onih koji su iz mnogih znanih razloga, moguće i psiholoških ili u vidu *placeba*, doživjeli poboljšanje u vezi sa svojim tegobama.

ZORAN TEPURIĆ (BABALAWO FAYORI)

Osnovni opći podaci prije terenskog istraživanja dobiveni su prvenstveno analizom internetske stranice www.zlatnilotos.com, koja je glavni internetski medij za obavijesti i kontakte te neke teorijske i praktične postavke kazivača i njegova Centra “Zlatni lotos”. Na stranicama se navodi kako su voditelji Centra “Zoran Tepurić, dipl. ing., šaman, svećenik Ifa majstor GAIA-e, PEAT-a, Integralnog Ekskalibura, Intenziva Sunjata, NLP-a, NLPT i Melita Stipančić, specijalistica kliničke psihologije, majstorica GAIA-e. Adresa Centra je Rusanova 10, 10000 Zagreb.” (http://www.zlatnilotos.com/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=4, 20. 7. 2011.).

Kako ću se dalje većinom baviti “šamanističkim”, dijelom Ifa kazivačeve prakse, valja pojasniti o čemu je riječ.

1. **Golden age reiki i GAIA – Eternal Light** – Vječna svjetlost – sustav je iscjeljivanja putem energija svjetlosti. Osnovala ga je engleska iscjeliteljica Shimara Kumara prema vodstvu Sanat Kumare, Uzašlog majstora. “Akademija vječne svjetlosti” (*Academy of Eternal Light*) nudi tečajeve na kojima se sudionici osposobljuju, educiraju i iniciraju u radu s energijom GAIA te ostalim iscjeljujućim frekvencijama koje obuhvaća ovaj sustav. Nakon inicijacije u drugi stupanj osoba se može nazvati iscjeliteljem GAIA. Majstore inicira isključivo Shimara Kumara na osnovu vodstva koje dobiva od Uzašlih majstora. Osoba koja je prošla trening i sve inicijacije u ovome sustavu prema izvorima posjeduje moćan raspon različitih iscjeljujućih frekvencija. (<http://alternativa.hr/content/view/666/199/>, 20. 7. 2011.)
2. **Integralni Ekskalibur** – Ekskalibur je nastao 1991. godine kao spoj gnostičkih učenja, orijentalne meditativne prakse i suvremenog pristupa, u kojem je vrijeme jedan od odlučujućih elemenata i vrijednosti. Njegov autor, srpski psiholog Živorad Mihajlović Slavinski, od početka je ostavio mogućnost njegova usavršavanja, tako da je poslije nekoliko godina uspješnog rada autora i njegovih suradnika došlo do otkrića tehnika koje su nazvane Novi Ekskalibur i Ekskalibur 2.
3. **Intenziv Sunjate** – Sunjata je sustav vježbi koje uvode svijest u nove dimenzije. Njih je također razvio psiholog Živorad Mihajlović Slavinski.
4. **PEAT (Psihoenergetska aura tehnologija)** – PEAT se razvio iz akupresure, kineziologije, *pranajame* i meridijanske terapije. U PEAT-u se koristi tzv. formula za “antagonističku motivaciju”, koja polazi od prihvaćanja i ljubavi prema sebi, kako bi se neutralizirala nesvjesna sabotaza. U procesu PEAT-a osoba u svijesti “drži” svoj problem, uz osjećaje koji su povezani s njim, te blago dodiruje nekoliko točaka na tijelu strogo određenim redoslijedom.

Može se zaključiti da je većina tehnika i učenja koji su u kazivačevu životu prethodile učenju Ifa, a za koje se kazivač izjašnjava majstorom-učiteljem, proizišle poglavito iz učenja dviju osoba – Shimare Kumare i Živorada Mihajlovića Slavinskog – autora dvadesetak knjiga o različitim

alternativnim disciplinama koje se bave ljudskim duhovnim samorazvojem (http://www.spiritual-technology.com/wp_spirit_srp/, 20. 7. 2011), te da su inicijacije i stupnjevi te slijeđenje metoda izravno preuzeti od spomenutih učitelja tih duhovnih disciplina i vještina.

Prva dionica terenskog istraživanja provedena je na radionici na otvorenom "Zeleni dan na Jarunu", održanoj 25. srpnja 2011. kod labirinta na Otoku mladosti na zagrebačkom Jarunu. Najavljene aktivnosti bile su mješavina nekoliko različitih duhovnih pravaca, od molitve u sedam galaktičkih pravaca, kratkog predavanja o važnosti majanskog sinkronara i ispraćaja majanske godine Crvene intonirane lune te ulaska u narednu majansku godinu uz proslavu izvanvremenskog (zelenog) dana i dočeka majanske nove 2011./12. godine Bijeloga ritmičkog čarobnjaka, do meditacije Duginog mosta te, konačno, i radionica ritmičkog bubnjanja uz ples. Na radionici je bilo prisutno 15-ak ljudi, a bio je ponuđen i ritual pranja *Orija*, glave, u jezeru za one koji žele očistiti energije iz prošle godine i osvježiti na početku nove. To se obično radi početkom godine ili početkom ciklusa. Kazivač taj ritual obično radi na Savi za Novu godinu, povodom darivanja *Yemanja – Jemandā*. Donacija za taj ritual iznosila bi 250 kuna, no nije bilo zainteresiranih zbog hladnijih vremenskih uvjeta. Osim tog neodržanog rituala, samo je jedna molitva bila po metodi Ifa (koju je kazivač izveo koristeći školjke i afričke orahe), molitva Orišama za blagoslov da prisutni budu u pravom trenutku na pravom mjestu. Ostalo su bile rasprave o majanskom kalendaru, a na kraju su uobičajeni polaznici kazivačeve radionice šamanskog bubnja (koji je svatko sebi izradio prema vlastitim potrebama na jednoj od prethodnih radionica) zajedno bubnjali pola sata. Jedan dio bubnjanja bio je ritualan, a drugi dio neutralan. Na radionici nije bilo predavanja o Ifi.

Drugu dionicu istraživanja čini razgovor sa Zoranom Tepurićem koji sam vodio u njegovoj kući u Zagrebu. Kazivač za sebe kaže da se magijskim i duhovnim aktivnostima bavi preko dvadeset godina, a počeo je s parapsihologijom, hipnozom, astralnim projekcijama i telekinezom. Ponešto je naučio od bake, koja se dobro razumjela u travarstvo i koja je gledala u kavu i *cigajner*-karte. S kartama je počeo raditi u osnovnoj školi,

a potom i gledati u kavu, sve dok mu nije "puknuo film" zbog "pretjerane popularnosti". Prekognicija ga je i dalje zanimala, ali se više počeo baviti i drugim granama parapsihologije. Kad mu se "otvorio telepatski kanal", isprva je mislio da ima halucinacije, bilo ga je strah, čuo je dupli govor, s malim odmakom. Prvi put kad je čuo što druga osoba misli, bilo je kao da je netko rekao nešto naglas. Posljedično, svoju je generaciju smatrao previše neozbiljnom i nezrelom pa se poslije nekog vremena počeo družiti sa starijim, zrelijim društvom. Zoran Tepurić je inače u svjetovnom zvanju inženjer rudarske geotehnike, ali više se ne bavi time, već samo iscjeljivanjem i savjetovanjem, no ostavlja titulu uz svoje ime jer misli kako je dobro da ljudi znaju da se ovim, za većinu malo čudnim poslovima bave i školovani ljudi, inženjeri, profesori i drugi.

S Ifom je došao u kontakt preko jednoga australskog šamana s kojim je radio četiri godine. Australac mu je malo govorio o Ifi, no ključno je bilo to što je spomenuo Crnoga Budu, tada visoko rangiranoga i poznatoga nigerijskog Babalawoa Fabunmija, da Tepurić spakira kofere i ode u Brazil upoznati ga. Takve mu transkulturne promjene nisu bile šok. Za kršćanstvo je rekao da si je još u mladosti, u školi, postavio pitanje o kojemu se to jednome bogu uopće govori. Nastavnici su ga pokušali uvjeriti da je monoteizam napredniji, s čim se nije složio. Ifa mu je prirodnija jer, prema njoj, postoji vrhovni bog Eledunmare, koji je stvorio prve energije prirode, Oriše, bogove, koje su dalje nastavile stvarati svijet i život. Ifa je, osim mitologije i religije, i filozofski koncept života. Tepurić smatra kako čovjek obično neku religiju upražnjava pola sata ili sat dnevno, a Ifa je filozofski koncept koji se nastoji participirati 24 sata dnevno kako bi se uskladile čovjekove energije s energijama prirode.

U Ifi postoji nekoliko vrsta svećenika i praktikanata. To su *Babalawo*, *Babaorisha*, *Iyanifa* (visoka svećenica Ife) i *Iyaorisha* (ženska svećenica Oriše). *Awo* je student Ifine mudrosti života, a *Babalawo* je otac svih tajni, osoba koja može doći do svih tajni. Postoji vrlo velik broj Oriša, po nekima 401, po nekima 701. Također postoje i specijalisti za pojedine Oriše. Mnogi mogu biti komplementarno inicirani, a za svaku komplementarnu inicijaciju postoji još dublja inicijacija. Tako je sam kazivač u neke Oriše iniciran jednom, u neke dvaput, a u neke ima i po pet inicijacija. Sve su važne, ali neke su mu osobne zaštitnice ili se uz njihovu pomoć može više ostvariti u životu ili više pomoći ljudima. Izvorno, tradicionalno naučavanje

traje dugo. Godinama se promatra i sluša što stariji rade, sve dok stečeno znanje ne postane rutinom. Svaki od svećenika ima mogućnost divinacije Oriša sa 16 školjki, *ikinima* ili *opeleom*, iscjeljivanja, travarstva i dr. Uz taj opći dio, svaki od njih ima i neku svoju specijalnost. Jedna osoba ne može biti istovremeno i Babalawo i Babaorisha jer oni prolaze drukčiji način školovanja. Babalawo radi opću, prvu inicijaciju u Ifu, u Orišu sudbine i kasnije je prisutan uz druge inicijacije. Babaorisha radi inicijaciju u Oriše. Žene su u Ifi važne jer imaju posebnu energiju i rade specifične inicijacije. Neke inicijacije mogu izvoditi i muškarci i žene, no neke mogu samo žene.

Samoidentificirajući se riječju *šaman* kazivač kaže da je koristi kako bi ljudi prepoznali određenu funkciju. U Africi bi za šamana rekli da ne znaju tko je to, ali kad bi im se opisao njegov rad, rekli bi da su to Babalawo ili Babaorisha, Iyanifa ili Iyaorisha.

Najvažniji aspekt i filozofski princip Ife jest Ori. Ori je energija koja odlučuje o svemu u ljudskom životu, prvo božanstvo koje se slavi u životu. Svatko ima svoj osobni Ori, fizički baziran na potiljku glave, i smatra ga se osobnim oltarom. Ako je on otvoren, čovjek prihvaća ideju o religioznosti jer se preko njega uspostavlja veza s osobnim Bogom, neovisno kojoj tradiciji čovjek pripada. Ori privlači dobre stvari u život, ali isto tako i one loše – ponekad se dobar Ori pokvari jer ga neke energije i utjecaji učine slabim. Kad se rekonstruira njegova energija, ritualom koji se naziva *Bori*, a znači renoviranje i čišćenje Orija, onda on ponovo zasja punim sjajem. U Ifi postoje i drugi rituali za privlačenje onoga što osoba želi u svom životu: sreću, ljubav, posao, novac, zdravlje... Može se vidjeti da je princip izvođenja nešto drugačiji negoli u azijskih šamana. No, ono što je slično, jest uporaba bubnjeva, transa i plesa. Ponekad se sam klijent može staviti u trans, no u većini se slučajeva radi sa svjesnom osobom kojoj se objasni što će se i kako raditi i na što se treba fokusirati. Ako se ona ne fokusira za svoj život, ne koristi pravi trenutak kad je energija prisutna da joj da savjet. Za razliku od azijskog šamanizma, svećenik Ife vlastiti trans koristi samo u nekim specifičnim slučajevima i to se najčešće ne događa kod samog rituala, nego je vezan uz pripreme u inicijaciji gdje se Oriše inkorporiraju u osobu da ju blagoslove i oslobode štetnih energija. Kad se izvodi ples za Oriše, osobe koje su bliske sa specifičnom Orišom mogu doći u stanje transa. Trans može biti potpun ili djelomičan. On je znak povezanosti s pojedinim energijama prirode, a moguće ga je postići bubnjem ili drugim

instrumentom (*aja* [ađa], *agogo* – metalna zvana ili *šekere* – zvečka sa školjkama), plesom i invokacijom. Invokacije su iznimno moćne i njima se može napraviti vrlo mnogo.

Kazivač nema problema s usklađivanjem afričkoga i hrvatskoga kulturnog i duhovnog prostora jer kad govori o Orišama, govori o energijama prirode, vode, vjetra i transformacije. Suština mudrosti Ife jest kako do kraja ostvariti svoju misiju te zadovoljstvo i sreću u životu. Sreća je kompleksna i nju se može osjetiti samo ako se ima samopouzdanja, sigurnosti, ako se vjeruje u sebe i svoje sposobnosti, da je se može privući vlastitim aktivnostima i mudrošću. Stoga Ifa nema problema s ostalim velikim religijama. Kod naroda Yoruba za sve se krucijalne stvari u životu, od rođenja do smrti, pita Babalawo, bez obzira na hodžu, imama, svećenika. Ljudi slave Božić, Bajram ili neki drugi blagdan, ali ako treba nešto napraviti vezano uz energije, doći će Babalawou jer on ima ključ i mogućnost da im riješi nešto važno, a što unutar nekih drugih, isključivo religijskih sustava ne postoji. U njih postoji molitva, no ona je samo formula, a ponekad je najvažnije prepoznati razne energije koje sprečavaju uspjeh i koje mogu dolaziti izvana ili iznutra. Ifa nema problema s Drugim, nema dogmi, ona kao mudrost života razvija toleranciju, prihvaća različitosti i djeluje neovisno o kulturnom naslijeđu, u svim dijelovima svijeta. Kazivač je kao Babalawo radio s budistima, katolicima, pravoslavicima i nije mu važno ide li osoba u crkvu, džamiju ili ne ide nikamo. Bitan mu je samo fokus.

Vjeruje da postoji manji dio šamana koji bi za novac napravili sve, pa i koristili se magijom u negativne svrhe. No mudar bi Babalawo prema njemu učinio drukčije. Svaki sportaš, na primjer, mora trenirati svoj sport, a ono što Babalawo može napraviti za svojega favorita jest zaštita od povrede prije utrke, stavljanje klijenta u optimalno psihofizičko stanje na dan utrke, da bude u vremenu i prostoru sinkroniziran i da izvuče maksimum iz sebe. Negativna energija među Orišama ne postoji, sve su neutralne jer je i priroda sama neutralna. Sve je u balansu energije, a on nema negativnu konotaciju. Jedino je bitna svrha i način usmjeravanja, a to je ono što Babalawo radi – usmjerava energije.

Kazivač se bavi brojnim oblicima magijske prakse. Osim divinacija, Oriša *readinga*, radi i sve prije spomenute rituale: spiritualno čišćenje, *eboi* ili *bori*, darivanja za pojedine Oriše, rituale za pretke i čišćenje do sedam generacija unatrag, da bi se iz života osobe otklonili negativni utjecaji

predaka, čišćenje kuća ili zemljišta od energija. Uz to radi i tehnike vraćanja duše, tj. dijelova duše koji nedostaju, transterapije, egzorcizam, izrađuje amajlije i talismane.

Jedan dio znanja Babalawo dobiva kroz inicijaciju, drugi kroz obuku. Kazivač je uz razne druge tehnike savladao i psihoterapeutske vještine, a ponekad mu i vlastita struka i ostalo prikupljeno znanje i iskustvo daju znanje u pronalaženju razumljivih metafora. Nema potrebu ništa mistificirati jer za to nema razloga – o obrazovanosti klijenta ovisi kako će nešto objasniti.

Kao primjer spajanja magijskih ili drugih praktičnih koncepata s određenim religijskim konceptom kazivač navodi psihoterapiju, koja nema svoj religijski koncept. Reiki je također takav slučaj koji se radi unutar mnogih koncepata. Ifa nije isključiva. To vrijedi i za rituale. Na primjer, zbog specifičnog podneblja Afrika ima različitu vegetaciju od Skandinavije, no ako se u Skandinaviji ne može koristiti određenu afričku travu, treba koristiti one trave i biljke koje su pri ruci. To se radi određenom invokacijom, za određenu Orišu koja savjetuje što je ekvivalent potrebnoj travi.

Školjke za divinaciju su, pak, isključivo afričke. One su inicijacijom ušle u kazivačev život i stalno su uz njega kao osnovni instrument preko kojih dobiva sve ostale informacije. Ima ih više kompleta s obzirom na to da je prošao više inicijacija, no samo s jednim radi, a ostale čuva. Za odnos Hrvata prema Ifi kaže da je generalno pozitivan. U Hrvatskoj trenutno postoji udruga s deset iniciranih Hrvata, ali kazivač se nada da će s vremenom narasti jer postoji skupina ljudi koji žele studirati Ifu i za otprilike tri godine moglo bi ih biti i više. Na ritualima koje izvode obično je petnaestak ljudi, dok ih na predavanjima bude i više. Na zadnjem Festivalu Nigerije bilo je prisutno 70 – 80 ljudi, a zajedno su radili obred za Orišu Ešua.

O slavljinama i blagdanima u Ifi kazivač kaže da je od Zapada preuzeta Nova godina, no postoje i brojni festivali, slavlja u ime pojedinih Oriša. U Europi postoje veliki festivali u trećem, šestom i desetom mjesecu, a na njima se ugošćuju učitelji iz Nigerije. Jednom mjesečno izvodi se ritual posvećen nekoj Oriši. U Africi se, pak, divinacijom određuje kad će biti koji ritual. Europljanima je rečeno da mogu raditi na festivalski način jer se skupljaju iz raznih krajeva. Svakoga puta netko drugi organizira susret i ritual, u Hrvatskoj ili Sloveniji, a u prosincu i siječnju odlaze u Afriku. Kazivač je govorio i o hijerarhijskom sustavu unutar Ife. Za Baba Kinga kaže

da je glavni organizator za zapadne skupine i prevodilac za jezik yoruba. No sustav Ifa teško je spojiti s, primjerice, katoličkim biskupskim hijerarhijama jer u Ifi nema vrhovnog svećenika. Postoji, slikovito rečeno, niz “kardinala” koji sačinjavaju vijeće za donošenje odluka. Kad je “Crni Buda”, Babalawo Fabunmi, umro, vijećalo se dok se nije našao njegov nasljednik jer je bilo nekoliko vrlo dobrih Babalawoa, no bilo je teško zamijeniti nekoga tko je bio jedan od glavnih svećenika–ratnika u državi i tko je imao takav *aše*, blagoslov, da može čistiti velika područja. I nasljednik se birao tako da je morao imati sve atribute visokog autoriteta.

Na pitanje o konceptu zagrobnog života kazivač konstatira da je smrt nastavak života. U filozofiji Yoruba vjeruje se u reinkarnaciju, a i sam kazivač naglašava da osobno vjeruje u nju zbog drugih, ranijih iskustava. No ono što je spoznao u sustavu Yoruba jest ekspresna reinkarnacija. Ako se kroz *reading* ustanovi da se osoba vratila i da je reinkarnacija svojega oca, djeda ili strica, onda osoba dobiva ime *Babatunde* – Otac se vratio. Reinkarnacija je većinom ljudska iako postoje i slučajevi reinkarnacije u životinju. Prema Ifi postoje dva univerzuma, vidljivi, *Aje-aḍe*, i nevidljivi, *Orun*. U njemu su i Oriše i preci. Kad će neki od predaka, ili općenito duša, izići iz Oruna i biti spreman za novu inkarnaciju, to se ne zna. Energije duša nalaze se u oba univerzuma i prelaze iz jednoga u drugi i upravo se zato može raditi s energijom predaka i očistiti neke naslijeđene negativne pojave, prokletstva i slično ili nesreće iz prošlosti određene obitelji. Postoje i rituali što mogu zalediti gen koji nosi neku bolest, psihičku ili fizičku, ili pak nesreću, da se ne aktivira situacijom ili vremenskim okidačem, postoji i ritual kojim se komunicira s precima i od njih traži neki određeni savjet.

Treća etapa istraživanja održana je sudjelovanjem na radionici 14. prosinca 2011. u prostorijama Centra “Zlatni lotos”. U prvom je dijelu Zoran Tepurić održao predavanje o svojem nedavnom posjetu Nigeriji, pokazujući slike i videosnimke poglavito snimljene u gradu Abeokuta, prijestolnici države Ogun na jugozapadu Nigerije, ali i na drugim lokacijama. Snimke su prikazivale hramove religije Ifa. Na snimkama su prikazana brojna slavlja i inicijacije u razne Oriše na kojima je kazivač sudjelovao. Također su prikazani i dijelovi samih obrednih inicijacija, što je vrlo dobar uvid u autentične magijske i vjerske komponente o

kojima je kazivač u prošlim etapama istraživanja govorio. Također je predavao i o brojnim obredima za muške i ženske pretke koje je i prikazao videozapisima te opisao još jednom svoj životni put kako je došao do Ife. Između ostalog pokazao je i ispričao o humanitarnom radu koji su Europljani njegove skupine obavili u više navrata u Nigeriji, donirajući različit pribor djeci ili uređujući školske prostorije kako bi djeca imala što bolji pristup obrazovanju i okolini u kojoj odrastaju.

Drugi, praktični dio radionice sastojao se od tretmana šamanskim bubnjem u trajanju od dvadesetak minuta. Svi sudionici su opušteno ili sjedili ili ležali dok je kazivač udarao ritam za fokusiranje i rješavanje problema koje je svaki sudionik sam za sebe obrađivao u nastojanju da se očisti. Radionice se nastavljaju svaka dva tjedna, a dobrovoljni prilog za sudjelovanje u njima iznosi 30 kuna.

Osim ovakvih radionica, kazivač organizira i višednevne radionice za izradu bubnja, koje se sastoje od više faza: teorijskog predavanja i objašnjenja o mogućnostima raznih namjena, meditacije s bubnjem i povezivanja s duhom bubnja, obrade i bojenja drvene konstrukcije, pripreme kože, završnog bojanja, izrade kožnih traka i završne pripreme kože. Zatvaranje bubnja čini se uz invokaciju duha bubnja prema namjeni. Tjedan dana poslije, kad se koža osuši i napne, može se napraviti dodatna inicijacija bubnja i određivanje njegove energije iz koje se može iščitati njegovo ime. Svi sudionici vlastoručno naprave svoj šamanski bubanj, prilagođen vlastitim potrebama, o kojima ovisi izbor kože, oblika i konstrukcije bubnja. Kože su europskih domaćih životinja, nisu afričke, jer se radi s prirodno čišćenom i neštavljenom kožom, zbog čuvanja energije životinje, a transport takve kože iz Afrike nije moguć zbog mirisa i kvarenja.

Tri dionice terenskog istraživanja ponudile su dovoljno materijala za odgovore na postavljena problemska pitanja. Djelomice je složeno dati jednostavan zaključak, zato što jedan dio kazivačevih učenja prati strogo zadani sustav blizak šamanizmu, a drugi dio ne. Prvotna učenja kojima se kazivač bavio i kojima je prema vlastitim riječima ovladao do razine majstora–učitelja poglavito su duhovne discipline i vještine koje su razvili Shimara Kumara i Živorad Mihajlović Slavinski. Svi ti sustavi objektivno pripadaju u tzv. sustave duhovog samorazvoja novoga doba (*new age*) i

bazirani su na adaptacijama različitih istočnjačkih tehnika te nisu bliski šamanizmu. No druga, danas primarna aktivnost kazivača jest sustav Ifa, religijsko-magijski sustav naroda Yoruba iz Nigerije, u kojem kazivač aktivno uči, djeluje, napreduje i prolazi nove inicijacije. Ifa pripada afričkim religijama, no, s obzirom na svoju elementarnost u suživotu s prirodom i njezinim elementima, ima brojne podudarnosti s azijskim šamanizmom – od uporabe šamanskog bubnja, zvečki i drugoga glazbeno-magijskog pribora, do transa u koji se ulazi kroz ples i ritmičko bubnjanje kako bi se spojilo sa svijetom duhova i s božanskim entitetima i elementalima koji se u Ifi nazivaju *Orišama*. Također, Ifa posjeduje vrlo složen sustav štovanja *muških i ženskih predaka*, koji imaju i zasebne svećenike i magijske praktikante, a i sama opća percepcija kozmosa je dvojna i dijeli se na ovaj i onaj svijet, koji su u stalnoj interakciji. U Ifi za vjerske i magijske praktikante postoji različit niz preciznih termina za određene funkcije. Sam kazivač nosi titulu i funkciju *Babalawo* i ima svoje obredno ime *Fayori*. Jasno daje do znanja da zbog lakše komunikacije sa Zapadnjacima koristi riječi *šaman*, *šamanski* i druge slične, kako bi lakše objasnio neke postavke i rituale bez zbunjivanja s izvornim terminima Yoruba. Zaključujem da je sustav Ife, kojoj kazivač pripada, po svim obilježjima vrlo blizak šamanističkome *in stricto sensu* (iako je čitava kazivačeva praksa ustvari *neošamanistička*), a da ga kazivač dosljedno koristi i prilagođava domaćem prostoru, o čemu je govorio u drugoj etapi istraživanja. Na primjer, uporaba biljaka za rituale i životinjske kože za bubnjeve prilagođeni su hrvatskom podneblju, a isto tako i sam se kazivač/praktikant trudi da različitim usporedbama olakša složene kulturološke i vjersko-magijske procese i običaje Yoruba naroda koje preuzetom tradicijom nasljeđuje.

Kroz vrlo otvoren dokumentaristički razgovor i dostupnost materijala te objašnjenja koja vrlo razrađeno objavljuje na različitim internetskim stranicama, nema problema u identifikaciji kazivačevih magijskih principa i predodžaba u svim sustavima kojima se bavi, bilo da je riječ o onima prethodnima ili o sustavu Ifa.

O Ifi u Hrvatskoj zna relativno malen broj ljudi; veći se broj ljudi zanima za ostale kazivačeve aktivnosti, negoli za jedan takav precizno uređen sustav. Može se ocijeniti da je trenutno i dalje mnogo češća i popularnija uporaba i slijeđenje više manjih dijelova različitih sustava,

nego predano slijeđenje sustava kao što je Ifa. Kazivač svojim radom potiče multikulturalnost i razvijanje ekološke svijesti, poglavito stoga što je Ifa prirodan sustav čiji su elementi vezani uz svakodnevni čovjekov život i suodnos s prirodom i svijetom.

Zaključno, ovdje se može citirati kazivača koji je i sam opisao vezu između Ife i šamanizma:

"Šaman je iscjelitelj tijela i duha, osoba koja zna sa travama, energijama, maknuti strahove, psihičke blokade i dr. On je i svećenik koji zna pomoći uz pomoć molitvi, mantri, rituala, osobi da se nečeg oslobodi, da nešto stekne, da ima dobro zdravlje. Kad smo to pojasnili, onda smo istovremeno objasnili i tko je Babalawo. Osoba čiju pomoć treba i predsjednik i guverner, doktor i profesor, pekar i zidar. U Nigeriji, Brazilu i u još nekim zemljama je to uočljivo. Tamo biti Babalawo znači uživati i posebno poštovanje društva. U Nigeriji izraz što se ustalio u svijetu – šaman – ne postoji, jer oni svog "šamana" već tisućljećima zovu Babalawo – Otac skrivenih tajni, i mislim da taj prijevod Yoruba naziva daje puno bolji opis znanja i sposobnosti." (http://www.prosvetljenje.net/index.php?option=com_content&view=article&id=160&Itemid=53, 20. 7. 2011.)

ZAKLJUČAK

Kao što se u uvodnim razmatranjima problema primjećuje, pojmovi *šamanizam* i *šaman* u uporabi u hrvatskom kontekstu vrlo su složeni. Ponekad treba iz interdisciplinarnih vizura pristupiti tom problemu kako bi se našli odgovori ili opisala stvarna situacija. Dolaskom *new agea* na naše kulturne prostore, ali i šire dostupnim popularno-znanstvenim i znanstvenim uvidom u šamanizam sredinom 20. stoljeća, ne samo u svijetu, već i u Hrvatskoj, sve je više magijskih praktikanata koji slijede različita učenja, a koji su dotad nosili drugačija imena i drugačije sami sebe identificirali te koji su počeli sami sebe identificirati sa *šamanima*, a svoje aktivnosti nazivati *šamanizmom* i *šamanskima*. U nekim slučajevima ima poveznica sa šamanizmom *in stricto sensu*, u brojnijima nema.

U ovom sam istraživanju htio pokazati brojne terminološke i druge probleme na primjeru dvojice hrvatskih praktikanata koji u nekom opsegu

svoje aktivnosti nazivaju *šamanskima*, a iz specifičnih razloga sebe u određenim situacijama nazivaju *šamanima*. Vladimir Dodig Trokut pokazao se izuzetno složenim praktikantom zbog niza pitanja što su ih otvorili brojni smjerovi i učenja koja slijedi i poučava. No ono čime se bavi, koliko god da je bitno na drugim razinama proučavanja magijskih obrazaca i predodžaba (tradicionalne magije, teozofije, ezoterije, orgonike i dr.) u hrvatskoj kulturi, sa svim konkluzijama koje iz premisa dobivenih analizom možemo izvući, kazivač nije u vezi ni s kakvim oblikom šamanizma, osim što između ostalih autoidentifikacija koristi i tu riječ, uz brojne druge, kako bi obuhvatio iznimno velik broj disciplina kojima se, prema vlastitim riječima, bavi, prakticira ih, predaje ili izvodi.

Drukčije je pak sa Zoranom Tepurićem. Kolikogod da vještine kojima se bavio u određenom dijelu svojega života i koje još prakticira, a koje su većinom vezane uz nekoliko tzv. filozofija i duhovnih vještina novoga doba (*new agea*), nemaju nikakve veze sa šamanizmom, ono glavno po čemu je specifičan jest činjenica da je višestruko inicirani Ifa *Babalawo*, sa završenim studijem Ife. To bismo doista mogli terminološki prevesti ili vrlo blisko povezati s pojmovima *šaman* i *vrač*, pogotovo s obzirom na brojne tehnike takvoga specifičnog afričkog sustava, koje su slične i po nekim principima zajedničke s onima azijskima. No zbog svih tih miješanja različitih magijskih praksi, u njegovu općem radu, uz element transkulturalnosti, jedino se može zaključiti da je – iako je glavina njegova učenja i praksi bazirana na jednomu strogo određenom religijskom i magijskom sustavu – ipak riječ o *neošamanu* i da su njegove prakse *neošamanističke*, prema Wallisovim kriterijima.

Oba kazivača pokazala su da ova, dosad neistraživana problematika otvara brojna pitanja pa ovo istraživanje može biti dobrom podlogom za nastavak ispitivanja problema identiteta i u drugih praktikanata različitih duhovnih, vjerskih i magijskih disciplina, a koje sam već za ovih istraživanja primijetio u javnome kulturnom životu na tlu Hrvatske.

LITERATURA

- BAILEY, Michael D. 2003. *Historical Dictionary of Witchcraft*. Lanham: Scarecrow Press.
- ELIADE, Mircea. 1985. *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*. Novi Sad: Matica srpska.
- GINZBURG, Carlo. 1989. *Sir i crvi: kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- MARJANIĆ, Suzana. 2002. "Mistički poligoni i akcije-transcendencije – razgovor s Vladimirom Dodigom Trokutom". *Zarez*, 19. prosinca, br. 94–95:42–43.
- MARJANIĆ, Suzana. 2005. "Vještičje psihonavigacije i astralna metla u svjetovima hrvatskih predaja kao (mogući) aspekti šamanske tehnike ekstaze (i transa)". *Studia ethnologica Croatica*, vol. 17:111–169.
- MARJANIĆ, Suzana. 2008. "Mistifikacija kao medij – razgovor s Vladimirom Dodigom Trokutom". *Zarez*, 21. veljače, br. 225:34–35.
- MILIČEVIĆ, Sonja. 2010. "Wicca. Stara ili nova religija?". U *Mitski zbornik*, ur. S. Marjanić i I. Prica. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 531–551.
- OPAČIĆ, Nives. 2009. "Prozdiranje žrtve". *Vijenac*, 29. siječnja, br. 389. Dostupno na: http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac389.nsf/AllWebDocs/Prozdiranje_zrtve_ (15. 12. 2011.).
- PERRIN, Michel. 2010. *Šamanizam*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- VINŠČAK, Tomo. 2005. "O štrigama, štrigunima i krsnicima u Istri". *Studia ethnologica Croatica*, vol. 17:221–235.
- WALLIS, Robert J. 2003. "Shamans/Neo-Shamans: Ecstasy, Alternative Archaeologies and Contemporary Pagans". London – New York: Routledge.

INTERNETSKI IZVORI

- <http://alternativa.hr/content/view/666/199/> (20. srpnja 2011.).
- <http://www.mandragora.hr/site/> (14. lipnja 2011.).
- <http://www.mandragora.hr/site/novosti/177-samanski-talismani.html> (14. lipnja 2011.).
- <http://www.mandragora.hr/site/o-nama.html> (14. lipnja 2011.).
- <http://www.mandragora.hr/site/specijalni-programi/14-laboratorij-cudesa.html> (14. lipnja 2011.).
- http://www.prosvetljenje.net/index.php?option=com_content&view=article&id=160&Itemid=53 (20. srpnja 2011.).
- http://www.spiritual-technology.com/wp_spirit_srp/ (20. srpnja 2011.).
- www.zlatnilotos.com

http://www.zlatnilotos.com/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=4 (20. srpnja 2011.).

http://www.zlatnilotos.com/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=20&Itemid=16 (20. srpnja 2011.).

Deniver Vukelić

PROBLEMS OF IDENTIFICATION AND IDENTITY OF CROATIAN “SHAMANS” FROM THE END OF THE 20TH AND THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

The article deals with the questions of identity of the practitioners of magic who claim, in Croatian public scene, to be shamans. The aim of this research was to relate their traditions and teachings with the original shamanistic systems, or with shamanism in broader semantic terms. The article also identifies magical principles and concepts within one or more systems they use or belong to. One of the main issues was to discuss potential aporias of their self-identification within their own relationship towards the original magical system and the dichotomy of their cultural background, as well as to analyze the importance of their influence on the public in general or on health, scientific and cultural sectors.

Key words: shamanism, shamans, self-identification, magical practices